

5. konferenca European Information and Research Network on Parliamentary History »Parlamentarismuskritik und Antiparlamentarismus in Europa«,

Berlin, 7.–8. maj 2015.

Čprav so poti in večkrat tudi načini uresničevanja velikih zgodovinskih idej različni, vsako med njimi spremlja njeno problematiziranje. Le-to lahko obsega več strukturnih izhodišč, njihov cilj pa je enak: uveljavitev vrednostnega nezaupanja ali celo stvarnega zastoja življenjske sile ideje in v njej utemeljene družbene in politične prakse. To večplastno dokazuje tudi razvoj ene temeljnih evropskih zgodovinskih pridobitev – voljene predstavniške vladavine. V to problematiko, ki je živa tudi danes, se je poglobila 5. konferenca European Information and research Network on Parliamentary History, mreže, ki združuje institucije in raziskovalce zgodovine parlamentarizma (euparl.net). Med ustanovnimi člani mreže, oblikovane leta 2007, je tudi Inštitut za novejšo zgodovino v Ljubljani, njegov predstavnik, višji znanstveni sodelavec dr. Jure Gašparič, pa je član njenega vodstvenega organa Board of Directors. 5. konferenca European Information and research Network on Parliamentary History *Parlamentarismuskritik und Antiparlamentarismus in Europa* se je zbrala 7. in 8. maja 2015 v Berlinu. Pripravila jo je članica mreže Kommission für Geschichte des Parlamentarismus und der politischen Parteien, ki deluje v okviru nemškega Bundestaga. Konferenca je potekala v Vertretung des Landes Rheinland-Pfalz.

Konferenca je bila razdeljena na tri problemske sklope. Prvi – *Argumente und Bilder* – je bil namenjen razčlenitvi nasprotja med idealno zamišljenim parlamentom in dejansko parlamentarno prakso. Kot je v uvodni besedi h konferenci poudarila predsednica Sveta Kommission für Geschichte des Parlamentarismus und der politischen Parteien Marie-Luise Recker (Frankfurt am Main), to nasprotje najbolje prikazuje trajnost in enakomerno sozvočje antiparlamentarnega diskurza v Evropi. O njem je v glavnem predarku konference (*Criticism of Parliamentarism & Anti-parliamentarism in Europe*) pred prvim problemskim sklopom spregovoril Jean Garrigues (Orléans). Antiparlamentarizem se je začel s Francosko revolucijo in se razvijal na ravni teokratskega nasprotovanja demokraciji in republikanski ideji, oporekanja legitimnosti parlamentarnemu predstavništvu, ljudskega nezaupanja novim socialnim in političnim elitam, ter nezaupanja ali nespoštovanja volitev in njihovih rezultatov, izraženega v časopisju, karikaturah in pamfletih. Garrigues se je osredotočil na francoski primer in predstavil bonapartistični, petainovski in golistični režim ter boulangistično in poujadistično gibanje, ki so obrnili hrbet parlamentarnemu sistemu. S svojim ravnanjem so problematizirali načelo predstavništva,

na katero je evropski antiparlamentarizem gledal kot na nepopolno institucionalno prakso demokracije: parlamentarizem naj bi kot oblika ljudske volje le nadomeščal izgubljenega suverena. V tem smislu je v prvem referatu sklopa *Argumente und Bilder* (The Assembly that Pretends to be National : Anti-Theatricality and Anti-Parliamentarism in Revolutionary France) antiparlamentarno držo kritikov francoske revolucionarne Narodne skupščine razumel tudi Paul Friedland (New York). Poudaril je, da so v skupščini videli zbor, sestavljen iz političnih igralcev, ki so si domišljali, da so nekaj, kar niso bili.

Vprašanju antiparlamentarizma v Franciji (The impact of a repertoire : anti-parliamentarian attitudes in the French Republican experience) se je posvetil tudi Nicolas Roussellier (Pariz). Opozoril je, da je v Franciji antiparlamentarna drža stara toliko kot njena republikanska izkušnja. V Drugi republiki so jo med leti 1848 in 1851 izražale tako desničarske kot levičarske politične skupine. Antiparlamentarizem je od začetka spremljal tudi Tretjo republiko. Parlament je bil kljub svojim zakonodajnim uspehom (izglasovanje državnega šolskega sistema v osemdesetih letih 19. stoletja, sekularizacije na začetku 20. stoletja in socialnega zavarovanja v dvajsetih letih) tarča številnih kritik. Te so imele dvojni značaj. Po eni strani so izhajale iz splošnega antiparlamentarnega repertoarja prve polovice 19. stoletja, po drugi strani pa so se – sicer manj opazno, a veliko bolj škodljivo – oblikovale v okviru obstoječe administracije («uradnik, ki življenje posveti državi, je vreden več od politika»). Trk obeh antiparlamentarnih drž je v tridesetih letih 20. stoletja privedel do tedanjega propada francoskega republikanstva.

Vzhodnoevropsko antiparlamentarno problematiko je v okviru *Argumente und Bilder* predstavila Adéla Gjuríčova (Praga). Njena obravnava (Anti-politics and anti-parliamentarism : Václav Havel and the Czechoslovak parliament in the 1990s) je konferenco obogatila s pogledom na politično dinamiko tega dela Evrope po prelomnih spremembah konec osemdesetih in v začetku devetdesetih let 20. stoletja. Havel je svojo politično držo v češko-slovaškem socialističnem obdobju utemeljil v t. i. antipolitični politiki, to je izražanju politične drže na nepolitični način. Ta je bil za družbeni aktivizem in individualno duhovno preživetje v sistemih politične zamejitve odločilnega pomena za disidentska gibanja vzhodne Srednje Evrope. V »antipolitičnem« prizadevanju za spremembo režima pa je bila očitna odsotnost parlamentarne ideje. Ta je označila tudi Havlovo predsedovanje postkomunistični Češkoslovaški. Havel je sistematično kritiziral parlament, ki naj bi deloval prepočasi in neodločno ter namesto ljudske volje predvsem izražal interese posameznih političnih strank. Havlovo antiparlamentarno ravnanje se je odražalo tudi v mobiliziranju javnosti proti federalnemu parlamentu in pritisku na njegove poslance, kako naj se odločijo ob glasovanjih. Poleg tega si je nasproti parlamentu še sistematično prizadeval povečati predsedniško moč. Referentka je opozorila, da so sodobniki in raziskovalci Havlove politične dejavnosti spregledali omenjene značilnosti njegovega predsednikovanja.

Pogledu na gibala, samorazumevanje in oblike antiparlamentarizma v Evropi je sledila obravnava prostora njegovega pojavljanja. V problemskem sklopu *Medien und Arenen* so se mu posvetili Theo Jung (Freiburg), Thomas Lindenberger (Potsdam)

in Barbara Wolbring (Frankfurt am Main). Theo Jung (Das Parlament als Bühne der Kritik : vox populi, vox Rindvieh – Antiparlamentarismus im Reichstag) je osvetlil antiparlamentarno vsebino Reichtaga imperialne Nemčije. Jungova predstavitev je bila povezana s sedanjim preokretom v raziskovanju vloge Reichtaga v tedanjem nemškem političnem sistemu. Medtem ko so bile starejše raziskave osredotočene na ustavnopravne vidike njegovega delovanja, je v novjšem času poudarek namenjen kulturnozgodovinskim. Raziskave zajemajo tako dojemanje Reichtaga v javnosti, kot vprašanje, v koliko so poslanci prek strankarskih mej razvili *esprit de corps*, ki je omogočal vzajemno delovanje z drugimi političnimi institucijami.

Junga je zanimalo, v koliko je izvenparlamentarna kritika parlamentarizma našla pot v Reichtag. To se je zgodilo skozi paradoks, ko je mnogo poslancev – socialnih demokratov, konservativcev in predstavnikov narodnih manjšin – dvomilo v njegovo legitimnost. Svoj dvom pa so izražali v zahtevah po *pravem* parlamentarizmu, to je po njegovem izboljšanju (s poslovníkom, institutom opomina in kazni). Sicer pa so poslanci nedvoumno podpirali institucijo parlamentarizma. Na antiparlamentarizem, ki je bil v politični javnosti in med politiki široko razširjen, so v parlamentu pozabili. Ravnali so se po notranji logiki parlamenta in z njo povezanim samorazumevanjem, ki sta relativizirala obseg »antiparlamentarizma« nasproti pregovorni »šibkosti« nemškega Reichstaga.

Antipodu parlamentarnega govora – politiki na cesti – se je posvetil Thomas Lindenberger. V njeni predstavitvi (Die Straße als Politik-Arena im langen 20. Jahrhundert) je opozoril, da cesto oziroma javni prostor uporabljajo v posebne politične namene že od Francoske revolucije. Cesta je v fizični prisotnosti utemeljen množični medij, ki omogoča demonstracijo političnih ciljev in identitet. Je tudi prizorišče konfliktov med različnimi skupinami glede izbojevanja njihovega družbenega priznavanja in sodelovanja, ki na podlagi upoštevanja javnega reda in miru prinašajo politične in kulturne posledice. Koncept »politike na cesti« povezuje različne razsežnosti političnega, izraženega na njej in z njeno pomočjo, ter ob parlamentu, vladi, tisku itd. pretvorjenega v posebno politično prizorišče. Moderne cestne demonstracije so se na Nemškem pojavile v poznem cesarstvu, njihov raznovrsten razvoj pa je referent orisal v obdobju do ponovne nemške združitve.

O prostoru izvenparlamentarnega diskurza med cesto in parlamentarno zgradbo je spregovorila Barbara Wolbring. V svojem kritičnem razmišljanju (Massenmedien als Bühne und Tribunal : das Parlament in der Medien demokratie) je takole opisala današnji Bundestag: leere Bänke im Plenum und auf der Regierungsbank. Statt des Meinungsstreits und des Ringens um die beste Lösung für das Land vorgefertigte und erwartbare Statements; Kritik von der Opposition, Verteidigung von den Rednern der Regierungsfraktion. Politische Entscheidungen werden im Bundestag nur mehr verkündet diskutiert und getroffen werden sie unter Ausschluss der Öffentlichkeit in parlamentarischen Ausschüssen, Fraktionssitzungen oder bei informellen Absprachen.

Barbara Wolbring je ugotovila, da se je v parlamentu izgubljena politična debata preselila v televizijske talkshowe. Živimo v dobi medijske demokracije in množičnih medijev, ki so, ob tem ko javnost iz njih ni izključena, postali prostor

političnega dogajanja. Od leta 1998, ko je Sabina Christiansen začela z oddajo Sonntagabend, politiki, novinarji, različni interesni zastopniki in znanstveniki razpravljajo o javnih zadevah v številnih talkshowih, vprašanje pa je, kaj to pomeni za parlamentarno kulturo in sprejemanje predstavniške demokracije. Razmišljamo namreč lahko tako o zamenjavi prostora parlamentarne razprave in njenem trajanju, kot o kategorialnem premiku politike, to je njeni prilagoditvi množičnemu okusu, ki sprejema le za televizijo primerna politična gesla, namesto utemeljenih argumentov, ustreznih kompleksnim političnim temam.

Tretji problemski sklop – *Akteure und Praktiken des Anti-parlamentarismus* – je v ospredje postavil izražanje antiparlamentarnih drž. Prvi referat o tem vprašanju (The Non-Voter : Rethinking the Category) je podal James Retallack (Toronto). Opozoril je, da ugotovitve strokovne literature o kategoriji nevolilcev niso statične, saj jih pogojuje spremenljiv razvoj intelektualnih in političnih okolij. Nove izbire ravnanja v civilni družbi, ki jih ponujata tehnologija in masovna kultura – npr. glasovanje po internetu, spontani masovni protesti, organizirani prek twitterja – so prisilile raziskovalce, da upoštevajo najširši možni krog institucij ter individualnih in psiholoških razlogov povezanih z »opravljanjem posameznikove dolžnosti« na volitvah. Državljska dejavnost je prisotna v političnem zakulisju, zakonodajnih telesih, v predavalnicah, medijih, na cestah.

Ob presenetljivi dinamiki in nasprotju interpretacij, kje in zakaj lahko najdemo nevolilce, se je James Retallack osredotočil na historični primer nevolilcev v Nemčiji med leti 1867–1918. Poudaril je, da je kategorijo nevolilcev potrebno ocenjevati iz širših in novih perspektiv, utemeljenih v zgodovinskih dokumentih in ne v političnih teorijah ali moralnih imperativih in tudi ne nujno v mednarodnih primerjavah. Okvir njegove presoje ni bil nevolilec, ki prostovoljno prakticira »demokratsko abstinenco« (tako kot odgovoren pivec, ki se izogne gostilni), pač pa izključevalna praksa avtoritarne države. Ta je na Nemškem milijonom državljanov z volilnimi cenzusi in posrednimi volitvami odvzela volilno težo. Metafora o »demokratski abstinenci« se s tem obrne na glavo. Po letu 1900 se je z množično politiko in njenimi posledicami povečalo hotenje malega človeka, da bi bil s polnim sodelovanjem na volitvah slišan v družbi. Vendar so »čajo demokracije« v rokah držali drugi. Iz nje so pili antisemiti, ki so se zavzemali za posredne volitve v imenu blokiranega srednjega stanu in reakcionarji, ki so trdili, da bi bili socialni demokrati poraženi, če bi vsi meščanski volivci dejansko odšli na volišča. To slepilo je dobilo zlovesč značaj, ko je poražena desnica »rdeče« volitve leta 1912 označila za »Judenwahlen«. »Nacionalna navada« voliti v Reichtag torej ni pomenila, da so Nemci prakticirali demokracijo – vsaj ne na način, ki bi jih pripravil na priložnost, katero je predstavljala Weimarska republika.

Med izražanje antiparlamentarizma lahko prištejemo tudi polje politične karikature. Posvetil se mu je Andreas Biefang (Berlin), ki je v svojem prispevku (»Kiss my rump« : zur Geschichte einer anrühigen Bildfindung der Parlamentkritik) obravnaval motiv – v posameznih primerih gole – zadnjice kot upodobitve glavne značilnosti politika. Zadnjični motiv sega globoko v evropsko zgodovino. V 18. stoletju so ga prvič uporabili v Veliki Britaniji, od tridesetih let 19. stoletja

pa so na ta način izražali kritičen odnos do parlamenta tudi v Franciji in Nemčiji. Politična karikatura v nasprotju z načelno kritiko parlamentarizma izhaja iz njegovega ideološko zaznamovanega nasprotovanja.

Ob boku antiparlamentarizma najdemo tudi obstrukcijo. O njej je govoril Benjamin Conrad (Mainz). V svojem nastopu (*Opposition durch Obstruktion : zu den Strategien fundamental oppositioneller Parlamentarier nationaler Minderheiten im Osteuropa der Zwischenkriegszeit*) je razčlenil ravnanje poslancev narodnih manjšin v novih ali povečanih vzhodnoevropskih državah – Latviji, Poljski in Čehoslovaški – po prvi svetovni vojni. Osredotočil se je na tiste, ki so s svojo držo nasprotovali tujenarodni državi. Njihove parlamentarne strategije in metode so pogosto nasprotovale parlamentarizmu in so obsegale bojkotiranje parlamentarnega dela, motenje sej s petjem pesmi ali govor v svojem jeziku, če je bila dovoljena le uporaba jezika nacionalne večine. V zvezi z obstrukcijsko prakso je opozoril tudi na ravnanje narodnostno mešanih, političnemu sistemu nasprotnih strank (Komunistične partije Čehoslovaške), in političnemu sistemu nasprotujočih poslancev nacionalnih večin.

Posebej v mednarodno primerjavo antiparlamentarnih drž se je poglobil Pasi Ihalainen (Jyväskylä). V svojem prispevku (*Royalists, republicans, revolutionaries : Criticism of parliamentarism in Swedish and Finnish debates and practices in comparison with Britain, Germany and Russia, 1917–1919*) je obravnaval konstitucionalni nemir, do katerega je po ruski revoluciji prišlo na Finskem in Švedskem v letih 1917–1919. Tedanja levičarska in desničarska politika sta v obeh državah kritično ocenjevali parlamentarizem v odnosu do zahodnega (britanskega in francoskega) parlamentarnega sistema ter nemškega in boljševiskega antiparlamentarizma. Pri tem so vodilni finski in švedski parlamentarni predstavniki nastopali proti (neomejenemu) parlamentarizmu, nekateri pa so (ali pa so jim to pripisovali politični nasprotniki) prelomili s parlamentarnimi načeli. Na Finskem so tako levi kot desni kritiki parlamentarizma izhajali iz očitnega nasprotja med pričakovanji in realnostjo parlamentarnega življenja po koreniti parlamentarni reformi leta 1906, ki naj bi vzpostavila »najbolj demokratično ljudsko predstavništvo na svetu«. Na Švedskem se je levičarska kritika napajala v pomanjkljivostih obstoječega parlamentarnega sistema, ki so ga desničarji želeli ohraniti.

Na finsko in švedsko levico je vplivalo nemško levičarsko razumevanje parlamentarizma. Med finskimi socialnimi demokrati so v letih 1917–1919 obstajale različne stopnje kritike in odklanjanja »meščanskega« parlamentarizma: od pripravljenosti prelomiti s parlamentarnimi pravili v parlamentu, kjer so imeli večino, prek zastavljanja vprašanja o legitimnosti parlamenta z meščansko večino, do oborožene vstaje, spodbujene z rusko revolucionarno antiparlamentarno prakso. Državljsko vojno na Finskem leta 1918, v kateri se je odslikaval koncept nemške levice, je spremljala dosledno parlamentarna drža švedske socialnodemokratske delavske stranke. Po letu 1918 je v obeh državah »zahodni« oziroma »meščanski« parlamentarizem odklanjala samo skrajna levica.

Finska in švedska desnica se s svojimi rojalističnimi in antiparlamentarnimi pogledi, občudovanjem »konstitualne monarhije« in kritiko šibkosti »zahodnega«

parlamentarizma, nista dosti razlikovali od pruske. Kljub temu pa sta parlamentarizem upoštevali in nista grozili z odporom proti obstoječemu redu, kot je to počela nemška desnica. Nekateri finski desničarji so parlamentarizem branili že leta 1917, švedski pa so parlamentarno realnost začeli sprejemati leta 1919. Vladi obeh držav sta bili parlamentarni, čeprav sta se posluževali omejitvev, ki so spominjale na Weimarsko ustavo. Prilagoditev parlamentarizmu je bila uspešna zaradi dolge skupne tradicije ljudskega predstavnštva, ki je vključevalo tudi kmečki stan. Najbolj dosledni zagovorniki parlamentarizma so bili na Švedskem liberalci, na Finskem pa je bil glavna politična sila, ki je parlamentarizem branila pred levimi in desnimi ekstremi, agrarni centrum.

Z referatom Pasi Ihalainenena so bile teme konference izčrpane. Zaključil jo je generalni sekretar Kommission für Geschichte des Parlamentarismus und der politischen Parteien Andreas Schulz. V sklepni besedi h konferenci (Bilanz und Perspektiven) je strnil njena dognanja v ugotovitvi, da kritika parlamentarizma in antiparlamentarizem tvorita razpravni kompleks, ki je medsebojno povezan s parlamentarno prakso. Argumenti kritike parlamentarizma so relativno nespremenljivi in združljivi s povsem različnimi političnimi usmeritvami. Ker je meja med kritiko parlamentarizma in parlamentarno prakso zabrisana, je konferenca glavne argumente in dejavnike antiparlamentarizma obravnavala v enotnem kontekstu.

Andreas Schulz je poudaril, da je bila kritika parlamentarizma v Evropi večinoma afirmativno zastavljena. Zahtevala je udejanjenje »prave« demokracije in je bila le redko destruktivna, kar je veljalo tudi za prakso obstrukcijskih strank. Po drugi strani pa so bile tudi ekstremistične in v parlamentu pred kazenskimi sankcijami zaščitene stranke, kljub svoji radikalni kritiki sistema in nedemokratični retoriki, izpostavljene integrativnemu vsrkavanju parlamentarizma.

Podobno velja tudi za ceste kot prostorom izražanja kritike parlamentarizma, čeprav aktivistično zborovanje množice dejansko odpravlja predstavniško načelo. Javni prostor pa je po Schulzovem opozorilu redko prizorišče *državljske vojne*, bolj je simbol in polje manifestativnega delovanja demokratične javnosti, kot npr. leta 1989. Tudi demokratični dejavniki na cesti se v protestu proti vladi in parlamentu zavzemajo za uveljavljenje »prave« ljudske volje. V koliko so verodostojni in odmevni, odloča njihova sposobnost pritegnitve množic, ki ponazarjajo pomen izraženih demokratičnih hotenj. V tem smislu prihaja do medsebojnega vplivanja med demokracijo na cesti in parlamentarizmom.

Po ugotovitvi Andreasa Schulza je konferenca kot »normalni primer« in »normalno« kritiko parlamentarizma razumela volilno abstinenco. Opozoriti pa je treba na njegov poudarek, da nevolilci, to je fleksibilna kategorija demokratičnega razumevanja politike, v sebi nosijo parlamentarni potencial. Demokratična legitimnost izvoljenega parlamenta je namreč *per definitionem* odvisna od volilne udeležbe. Zato moramo razlikovati med začasno »demokratično abstinenco«, nezanimanjem za temeljna politična vprašanja, in načelnim odklanjanjem udeležbe na volitvah kot tihe oblike antiparlamentarnega protesta.

Ko se je Andreas Schulz ustavil ob obravnavi antiparlamentarne naravnosti izvršilne oblasti, je le-to povezal z institucionalnimi pridržki, ki se na eksekutivnem

področju kažejo v ideološkem vrednotenju stališča o odločilnem družbenem pomenu političnih strank. Odvzemajo jim ga avtoritarne ustavne revizije ali začasno vzpostavljane izjemnega stanja. V novejšem času imajo v povezavi s populističnim razpoloženjem v javnosti antiparlamentarni posegi izvršilne oblasti in kritika parlamentarizma ter političnih strank sočasno politično frekvenco, če je vanje prenešana avtoriteta ukinjene ustavne institucije. *Pouvoir neutre* pri tem ni, saj je avtoritarni lažni nosilec oblasti in njegov predsedniški govor ne predstavljata, četudi v soglasju s splošnim kritičnim pogledom na parlamentarizem nastopata namesto »izgubljenega suverena«. Pogledi nosilcev izvršilne oblasti na institucionalno ureditev vsekakor predstavljajo izziv za parlamentarni sistem.

V sodobnosti se je politično dogajanje, značilno za parlamentarni prostor, preneslo v vizualno medijsko areno. Ker poslanci in volivci redko neposredno komunicirajo med seboj, so dojemanje parlamentarizma prevzeli mediji. Po Schulzevem razmisleku so profesionalni medijski akterji uveljavili nova pravila političnega obnašanja, ki so v izrazito fokusiranem okolju medijske javnosti dramatično povečala pritisk verodostojnosti in komunikativnosti na izvoljene predstavnike ljudstva. Nastaja vtis o zunajparlamentarni demokraciji, v kateri medijski akterji, politiki in virtuelna publika predstavljajo »glas ljudstva«. Namesto realno prisotnega parlamentarnega suverena se uveljavlja iluzija medijskega ljudskega predstavništva.

Svojo besedo h konferenci je Andreas Schulz končal s poudarkom, da je zgodovina parlamentarne kritike v Evropi komplementarni del zgodovine evropskega parlamentarizma. Kot je opozorila tudi Marie-Luise Recker, se je namreč Evropa od začetka parlamentarizma gradila v obsežnem in enotnem prostoru njegove kritike. Konferenca je nazorno pokazala prepletenost in zapletenost kreativnega demokratičnega družbenega procesa, dialektiko njegovega oporekanja in kljub vsem zgodovinskim čerem zmagovito voljo po svobodnem odločanju posameznika in skupnosti. Ta ima lahko raznovrsten ideološki in politični značaj, a udejanjanje filozofskega *dobrega* je doslej še vedno izmerilo čas *slabemu*. Mogoče smo lahko v tem pogledu pogrešali bolj poudarjeno opozorilo na (anti)parlamentarne države totalitarističnih sistemov moderne, a glavno sporočilo konference je bilo izrečeno. Svoje je k njemu dodal še predsednik nemškega Bundestaga dr. Norbert Lammert, ki je bil gost konference ob zaključku njenega prvega dne. Z elokvenco poznavalca družbenih znanosti in izkušenega politika je spregovoril o nemški in evropski politiki ter odgovoril na vrsto vprašanj. V užitek je bilo poslušati globoko prepričanega parlamentarca in slediti njegovim duhovitim pripombam. Naj nam bo dovoljeno končati s tisto, ki jo je izrekel v odgovoru na vprašanje o nevolilcih in zanimanju za politiko sploh: »ADAC (Nemški avtomobilski klub, op. J. P.) ima več članov kot vse nemške politične stranke skupaj.«

Jurij Perovšek